

Ἀπάντηση στοῦ ἄρθρο τοῦ Σ. Γουνελά μέ ἀφορμή τὸ βιβλίο τοῦ Χ.Α. Σταμούλη «Ἔρως καὶ Θάνατος»

ANNA-MARIA ΠΑΠΑΔΑΚΗ*

Πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνο περίπου διάβασα τὸ βιβλίο τοῦ κ. Χ. Σταμούλη «Ἔρως καὶ Θάνατος» καί, παρ' ὅλο πὸν ἢ γλῶσσα καὶ ἢ συλλογιστική του εἶναι συχνὰ δύσκολες, ἐντούτοις μπόρεσα νὰ παρακολουθήσω τὴ σκέψη τοῦ συγγραφέα, ἢ ὅποια σίγουρα προσθέτει κάτι σημαντικό στὴν προσπάθεια πολλῶν νέων θεολόγων νὰ ξεπεράσουν τὴ στασιμότητα τῆς θεολογίας καὶ νὰ πραγματοποιήσουν ἓνα δυναμικὸ ἄνοιγμα στὸν κόσμο.

Γιὰ τὸ βιβλίο αὐτὸ γράφτηκαν ἀρκετὲς διθυραμβικὲς κριτικὲς, τὶς ὁποῖες ὀφείλω νὰ πῶ ὅτι δὲν διάβασα. Λανθασμένα ἢ ὄχι, πιστεύω ὅτι τὰ θετικὰ σχόλια γιὰ ἓνα βιβλίο –ἔργο τέχνης– ταινία, ἴσως λειτουργοῦν ὡς μία καλὴ διαφήμιση, δὲν δύναται, ὅμως, νὰ ἀνοίξουν διάλογο μὲ τὸ ἀντικείμενο.

Ἀντίθετα, διάβασα τὴ βιβλιοκριτικὴ τοῦ κ. Σ. Γουνελά, ἢ ὅποια σίγουρα δὲν εἶναι θετικὴ, τουλάχιστον, ὅμως, στοῦ σύνολό της, θίγει θέματα μὲ ἀπέραντη ἔκταση, τὰ ὅποια μποροῦν νὰ προωθήσουν γόνιμο διάλογο. Σίγουρα τὸ κείμενό του γράφτηκε μὲ πόνο καὶ ἀγωνία γιὰ τὰ θεολογικὰ πράγματα τῶν ἡμερῶν μας.

Διαβάζοντας τὸ κείμενο τοῦ κ. Γουνελά διαπιστώνω ὅτι διαφωνεῖ σὲ ἀρκετὰ σημεῖα (σχεδὸν σὲ ὅλα) μὲ τὸν συγγραφέα, γιὰτὶ θεωρεῖ ὅτι ὁ τελευταῖος διασύρει τὴ σύγχρονη ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, προσπαθώντας νὰ τὴν ἐκφυλίσει. Λειτουργεῖ ἔτσι ὡς αὐτόκλητος προστάτης καὶ θεματοφύλακας τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὡς «Ἐκκλησία», νομίζω ὅτι ἐννοεῖ τὸ θρησκευτικὸ κατεστημένο, ἢ τουλάχιστον καὶ αὐτό, προσπαθώντας νὰ τὸ ὑπερασπιστεῖ μὲ ἱστορικὰ καὶ κοινωνιολογικὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὅποια, ὅμως, καταρρίπτει στὴ συνέχεια, μὲ ἀποτέλεσμα, ἢ σκέψη του νὰ γίνεται κάπως ἀντιφατικὴ (π.χ. θεωρεῖ ὅτι τὸ βιβλίο μιλά γιὰ ἐπιστροφή στὴν πρωτοχριστιανικὴ ἢ στὴν προπρωτικὴ ἐποχὴ ἀπορρίπτοντας αὐτὴν τὴν θεώρηση, στὴ συνέ-

* Ἡ Ἄννα-Μαρία Παπαδάκη εἶναι ἀπόφοιτος τοῦ Ἱστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος καὶ τοῦ Τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ. Εἶναι κάτοχος Μ.Δ.Ε. στὴν Ἱστορία τῆς Τέχνης (2006) καὶ Δρ. τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ. (2010).

χεια ο ίδιος προτείνει επιστροφή στις δικές του ιδεώδεις εποχές, και μετά μᾶς ἐπιαναφέρει στην τάξη, λέγοντας ότι δὲν εἶναι δουλειά μας νὰ κοιτᾶμε τὸ παρελθόν, ἀλλὰ νὰ στραφοῦμε στὸ μέλλον). Μοιάζει ἔτσι νὰ ὑπερασπίζεται τὸ συντηρητισμὸ καὶ ὄχι τὴν ἀπαραίτητη ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀνανέωση ποὺ ἐπιτάσσει ἡ ἐποχή μας.

Ὁ συντηρητισμὸς αὐτὸς ἐκφράζεται στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ κειμένου. Οἱ πατέρες εἰδωλοποιοῦνται καὶ τοποθετοῦνται σὲ μία ἀχρονικὴ κατάσταση, χάνοντας τὴν ἱστορικότητά τους. Ἡ πολὺ σωστὴ παρατήρηση τοῦ συγγραφέα τοῦ βιβλίου ὅτι μέρος τῶν πατερικῶν συγγραμμάτων, κυρίως ὅσων ἀναφέρονται σὲ κοινωνικά θέματα, εἶναι ξεπερασμένα στὴν ἐποχή μας, ἀπορρίπτεται, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργεῖται ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ πατερικοὶ λόγοι εἶναι κατὰ γράμμα θεόπνευστοι καὶ κάθε σύγχρονος θεολογικὸς λόγος ὀφείλει νὰ βασίζεται στὴν «ἔτοιμη τροφή» ποὺ παραλάβαμε ἀπὸ τοὺς πατέρες. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὅμως, ἀπορρίπτεται ἡ ἐπιστημονικὴ θεολογία καὶ ὑποθάλπεται κλίμα πνευματικῆς νωθρότητας καὶ ἀνωριμότητας. Ἡ ὀρθότατη παρατήρηση τοῦ κ. Γουνελά ὅτι ἡ θεολογία πρέπει καὶ ὀφείλει νὰ εἶναι βίωμα καὶ ὄχι ἀποτέλεσμα μελέτης, ἐμπεριέχει παρ' ὅλα αὐτὰ τὴν ἀπαξίωση κάθε σύγχρονου ἐπιστημονικοῦ θεολογικοῦ λόγου. Πιὸ συγκεκριμένα λέει: «Οἱ θεολογικὲς ἀλήθειες δὲν εἶναι ζήτημα συζητήσεων καὶ διανοητικῆς ἔρευνας ἐπιστημονικοῦ, δηλαδὴ διαλογικοῦ, χαρακτῆρα. Αὐτὸ ἀφορᾷ στὸ δευτερότερο μέρος τῆς θεολογικῆς ἐμπειρίας, ἕνα εἶδος φιλολογικῆς ἐπεξεργασίας καὶ μελέτης. Ἀλλὰ τὸ κυρίως θεολογικὸ εἶναι ζήτημα θεοπνευστίας καὶ χάριτος, εἶναι ζήτημα μετοχῆς στὰ μυστήρια, εἶναι ζήτημα ἀνοίγματος, ὄχι στὸν κόσμον καὶ στὸν πολιτισμὸ, ὅπως λέει σὲ ὀρισμένα σημεία τὸ βιβλίον, ἀλλὰ πρῶτιστα στὸ ἔνδοθεν τῆς καρδίας, στὸν Λόγον καὶ τὴν Ἀγάπην ποὺ μᾶς δόθηκε διαμέσου τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἀνάστασης» (σ. 256). Ὁ χριστιανισμὸς, ὅμως, ἔτσι, τοποθετεῖται ἐκτὸς τοῦ κόσμου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ γίνεται μία κλειστὴ κάστα ἐκλεκτῶν. Πῶς μπορούμε νὰ ψάξουμε ἐντὸς μας, ἂν δὲν εἴμαστε ἀνοιχτοὶ στὸν κόσμον, ἔχοντας ἀγαπητικὴ σχέση μὲ τὸν συνάνθρωπον καὶ τὰ δημιουργήματα Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων; Ἄν εἴμαστε κλειστοὶ γιὰ ὅλους ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν μας; Καὶ ποῦ σαρκώθηκε, ἔζησε, πέθανε καὶ ἀναστήθηκε ὁ Χριστὸς, ἂν ὄχι ἐντὸς τοῦ κόσμου;

Αὐτὴ ἡ ἄρνηση τοῦ ἀνοίγματος στὸν κόσμον εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια θέματα τοῦ κειμένου. Θεωρεῖ ὅτι ὁποιοδήποτε ἀνοιγμα στοὺς ἄλλους (στὴ Δύση στὴν προκειμένη περίπτωση) σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐπισήμανση τῶν δικῶν μας (τοῦ ὀρθόδοξου χώρου, δηλαδὴ), σφαλμάτων, ἰσοδυναμεῖ μὲ ἄνευ ὄρων παράδοση στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ, ὁ ὁποῖος δαιμονοποιεῖται μὲ ἱστορικά, κοινωνιολογικά καὶ θεολογικά κριτήρια. Πιστεύω, ὅμως, ὅτι ἐδῶ συγγέεται τὸ ἀνοιγμα στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ ὡς δυνατότητα διαλόγου καὶ συνάντησης μὲ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση, μὲ τὸν ἀναίσχυ-

ντο φραγκολεβαντισμό της δουλοπρέπειας και της άγνοιας, ό όποιος είναι, βεβαίως καταδικαστέος.

Ός έναλλακτική λύση σ' αυτό τó γύρισμα τής πλάτης μας πρós τή Δύση, ό συγγραφέας τού βιβλίου προτείνει νά δούμε σέ «κάθε πολιτισμό μέ τά δικά του συστατικά χαρακτηριστικά, τή γλώσσα, τή μουσική, τήν άρχιτεκτονική, τήν όποιαδήποτε έντέλει έκφραση πού συνδέεται μέ ρίζες βαθιές, έν γνώσει ή άνεπίγνωστα, μέ τόν τρόπο τού έρωτα πού νικά τόν θάνατο και εύαγγελίζεται έδω και τώρα τήν πρόσληψη, τήν έξάπαντος έρωτική πρόσληψη, τού όλοκληρωτικά άλλου, τού ξένου» (σ. 121). Σέ κάθε έκφραση τού πολιτισμού, άνεξαρτήτως χώρας και θρησκείας, μπορούν νά αναγνωστούν τά στοιχειά εκείνα πού έκφράζουν- συνειδητά ή άσυνειδητά- τó άνέκφραστο, κάτι πού ό συγγραφέας άποκαλεί «πολιτισμό τής σάρκωσης». Έδω, βέβαια, χρειάζεται προσοχή και παρησία, για νά άποφευχθούν άπροϋπόθετες ταυτίσεις και πρόχειρες γενικεύσεις, αλλά και για νά άποφευχθεί ή ένθουσιαστική τάση τής άνανέωσης και τού ξεκαθαρίσματος, πού βλέπει τήν άλήθεια παντού έκτός άπό τήν Έκκλησία. Παρόμοιο προβληματισμό νομίζω διατυπώνει και ό κ. Γουνελάς, όταν έκφράζει τήν άνησυχία του για τήν «αυτόματα» άποδοχή τής (κατά Νησιώτη) «γενικευμένης χριστολογίας», «κατά τήν όποία κάθε άνθρώπινη ένέργεια πού συντελεί στην πνευματική, κοινωνική και τεχνολογική πρόοδο και έξέλιξη κρύβει πίσω τής αυτομάτως τήν παρουσία τού Χριστού» (σ. 259). Πιστεύω, όμως, ότι ό συγγραφέας δέν φτάνει σέ τέτοια αυθαίρετα και ίσοπεδωτικά συμπεράσματα, κάτι πού φαίνεται, άλλωστε, σέ διάφορα σημεία τού βιβλίου (π.χ. σ. 135-136: «Έχω τήν αίσθηση, ότι όποιαδήποτε προσπάθεια άνάιρεσης τών λόγων Νίτσε και Λειβαδίτη άποτελεί πράξη ύπιστης ύποκρισίας, γιατί όχι και έσχατης προδοσίας στην αγάπη πού γεννά ή συνείδηση τού χρέους και τής ευθύνης. Δέν έννοώ, βέβαια, μέ αυτό πώς άποδέχομαι πλήρως τες θέσεις τού φιλόσοφου και τού ποιητή, αλλά και δέν μπορώ άπό τήν άλλη μεριά νά σκιαμαχήσω μέ τήν άλήθεια πού κρύβεται στόν έσώτερο πυρήνα τής σκέψης τους»).

Άρνηση ύπάρχει και άπέναντι στη σύγχρονη έπιστήμη, άφοϋ θεωρείται κατ' έξοχήν άθειστική στό κείμενο τού κ. Γουνελά. Ός αντίδοτο στη δυτική έπιστήμη τών καιρών μας, προτείνεται ή μελέτη τής Άγίας Γραφής και τών πατερικών συγγραμμάτων. Έδω μάλλον λησμονείται ή διάκριση πού κάνει ήδη ό Μέγας Βασίλειος, όταν γράφει στην «Έξαήμερο» ότι δουλειά τής θεολογίας δέν είναι νά πεί τό «πώς» έγινε ό κόσμος, αλλά τό «ποιός» έκανε τόν κόσμο, αφήνοντας άνοιχτό τό πεδίο στην έπιστημονική έρευνα (βλ. Ν. Μαρσούκας, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 167-168, όπου και σχετική συζήτηση για τή θεωρία τής έξέλιξης, ή όποία επίσης άπορρίπτεται άσυζητητά άπό τόν κ. Γουνελά). Πολύ όρθά, βέβαια, ό κ. Γουνελάς σημειώνει ότι «οί Πατέρες είναι προ-

σανατολισμένοι στὸν Πατέρα καὶ στὸν Λόγο ποὺ ἐνανθρώπησε» (σ. 258), ἀλλὰ ἀπ' ὅσο καταλαβαίνω, προτείνει τὸν ἐγκλεισμό ἐντὸς τῆς βιβλικῆς καὶ πατερικῆς θεολογίας καὶ ἀπορρίπτει ἔτσι τὴν ὅποιαδήποτε προσπάθεια ἀνάγνωσης, ἔστω καὶ μὲ τὴ μορφή τῆς ἀπλῆς πληροφόρησης, τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, ἀπορρίπτοντας ταυτόχρονα καὶ ἕναν τρόπο συνάντησης μὲ τὸν κόσμο τοῦ σήμερα.

Ὅπως λέχθηκε καὶ παραπάνω, τὰ θέματα ποὺ θίγει ὁ κ. Γουνελᾶς (ἡ κατάστασις τῆς σύγχρονης Ἐκκλησίας, ἡ θέση σὲ αὐτὴν τῶν πατέρων, ἡ σχέση μὲ τὴ Δύση καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς, ἡ σχέση μὲ τὴ σύγχρονη ἐπιστήμη), εἶναι ἀπέραντα καὶ ἐξαιρετικά σημαντικά. Γι' αὐτὸ πιστεύω ὅτι ἡ βιβλιοκριτικὴ του ἀνοίγει ἕναν τεράστιο διάλογο.

Υπάρχουν, λοιπόν, κατὰ πῶς φαίνεται, δύο δρόμοι: ὁ ἕνας ζητᾷ τὸ ἄνοιγμα καὶ τὸν διάλογο μὲ τὸν κόσμο. Δὲν ἀπορρίπτει τὴ Δύση, τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἐπιστήμη τῆς, ἀναγνωρίζοντας (καὶ) σὲ αὐτὰ τὸν ἑαυτὸ μας. Ὁ ἄλλος προτιμᾷ τὸ κλείσιμο καὶ τὸν μονόλογο ἐντὸς ἐνὸς σώματος ποὺ ἀνασαίνει πλέον μὲ δυσκολία. Μὲ ἄλλα λόγια, εἴτε θέτουμε ἐνώπιόν μας φάσματα καὶ εἶδωλα, τὰ ὁποῖα καλούμαστε ἀντίστοιχα νὰ πολεμήσουμε καὶ νὰ λατρέψουμε, εἴτε παραδεχόμεστε τὴν ἀνεπάρκειά μας καὶ ξεπερνᾶμε τὶς φοβίες καὶ τοὺς κομπλεξισμούς μας. Κι ὅταν λέμε ὅτι παραδεχόμεστε τὴν ἀνεπάρκειά μας, δὲν σημαίνει ὅτι ἀπορρίπτουμε τὸ ὀρθόδοξο δόγμα καὶ ἦθος, οὔτε κατὰ ἕνα ἰῶτα, οὔτε κατὰ μία κεραία. Σημαίνει ὅτι κρατᾶμε τὴν ἀλήθειά μας, παραδεχόμενοι καὶ τὴν ἀλήθεια τοῦ ἄλλου, ὅτι ἀποφασίζουμε νὰ σεβαστοῦμε καὶ νὰ ἀγαπήσουμε καὶ τὸ διαφορετικὸ. Καὶ ποιὸς ξέρει; Ἴσως κάπου συναντηθοῦμε.